

Проф. др Невена Петрушић, редовна професорка UDK: 378.4.016:305-055.2
Правног факултета Универзитета у Нишу
Проф. др Слободанка Константиновић Вилић, редовна професорка
Правног факултета Универзитета у Нишу

ИНТЕГРИСАЊЕ СТУДИЈА РОДА У УНИВЕРЗИТЕТСКИ СИСТЕМ ОБРАЗОВАЊА^{1*}

Апстракт: Студије рода (родне студије, женске студије, *gender studies/women's studies*) обухватају мулти/интердисциплинарни приступ различитим темама из области друштвених наука, хуманистичких дисциплина, уметности, природних наука и тиме значајно утичу на осавремењивање универзитетских програма. У раду је размотрено интегрисање родне перспективе увођењем женских/родних студија у универзитетско образовање у европским земљама и у Србији. Искуство показује да студије рода представљају најзначајнији ресурс у производњи и преношењу знања о родним односима јер успешно деконструишу културу патријархата и подстичу развој критичке и родно сензибилисане свести о друштвеним односима, процесима и политикама, припремајући тако младе људе за ефикасно и активно демократско грађанство и ново родно партнерство у приватном и јавном животу.

Кључне речи: родна равноправност, универзитетско образовање, родна сензитивизација, студије рода.

Увод

Процес родне сензитивизације универзитетског образовања важан је сегмент реформе високог образовања. Томе је снажан подстицај дала *Светска декларација о високом образовању за 21. век*, којом је, поред осталог, препоручено

¹ * Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта Министарства просвете и науке Републике Србије, бр. 179046: Заштита људских и мањинских права у европском правном простору.

укидање родних стереотипа у високом образовању и уважавање родних аспеката у различитим научним дисциплинама.² Треба истаћи да је *gender* сензитивно образовање значајно за квалитет живота сваке особе, али и за демократизацију друштва, економски развој и просперитет. Родна равноправност је индикатор достигнутог степена развоја људских права, универзални стандард цивилног друштва, један од основних принципа демократије и кључна одредница стратегије развоја друштва у 21. веку. С обзиром да је универзитетско образовање један од моћних инструмената друштвеног развоја, за остваривање родне равноправности неопходно је интегрисање родне перспективе у наставне планове и програме, као и промовисање жена у високом образовању, како би се обезбедила њихова пуна партиципација, као грађанки, у свим областима друштвеног развоја, побољшао приступ жена, посебно из земаља у развоју, високом образовању и могућност високо квалификованих жена да учествују у процесу доношења свих важних одлука у друштву. Интегрисањем родне перспективе у образовни процес, образовање добија значај кључног фактора за постизање родне равноправности јер путем процеса образовања и дискурса друштво промовише једнака права и могућности жена и мушкараца у процесу образовања и стицања знања.

Афирмација студија рода део је политике развоја високог образовања у Европи и посебно је значајан за југоисточну Европу, која се од доношења Болоњске декларације укључила у реформске процесе. Сасвим је извесно да образовање, његови садржаји и праксе представљају моћне инструменте за репродукцију родних односа, али су истовремено и кључни фактор промена актуелног родног режима, демократизације и модернизације друштва. Стога се у савременим друштвима, посебно у оним транзиционим, какво је наше, образовним институцијама намеће обавеза да својом делатношћу мењају друштвени контекст и буду промотери идеје родне равноправности, основног постулата демократије, једнакости и правде и кључне одреднице одрживог развоја друштва у новом миленијуму. С обзиром на то да је универзитетско образовање у стању да обликује младе и отвори им нове перспективе у избору начина живота и конструисању нових форми и садржаја родних идентитета, остваривање родне равноправности није могуће без родне сензитивизације образовања. Због тога је у раду посебна пажња посвећена међународним стандардима родне сензитивизације образовања, правном оквиру родне сензитивизације високог образовања у Србији и различитим моделима студија рода у свету и код нас.

² World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century, Vision and Action. UNESCO, Paris, 1998. стр. 9-12. <http://www.unesco.org>

1. Међународни стандарди родне сензитивизације образовања

У савременим демократским друштвима образовање је основни канал преко којег се преносе и промовишу вредности слободе, социјалне правде и једнакости. Саставни део ових вредности јесте родна равноправност (*gender equality*), која означава равноправну заступљеност, моћ и учешће оба пола у свим сферама јавног и приватног живота, али и право да се буде различит.³ Пракса потврђује да је родна равноправност показатељ нивоа развоја људских права и демократичности друштва и да представља кључну одредницу стратегије хуманог и одрживог развоја у новом миленијуму.

С обзиром на то да је универзитетско образовање један од моћних инструмената друштвених промена, за остваривање родне равноправности неопходно је интегрисање родне перспективе у наставне курикулуме,⁴ као и промовисање жена у науци и високом образовању, како би се обезбедила њихова пуна партиципација и отворила могућност да високо квалификоване жене учествују у процесу доношења свих важних одлука у друштву. То је пут ка еманципацији жена и превладавању још увек снажних тенденција патријархалне дискриминаторне структуре односа међу половима.

У међународним документима посвећеним унапређењу родне равноправности, образовање је препознато као једно од кључних подручја деловања. *Конвенцијом о елиминацији свих облика дискриминације над женама* из 1979. године (CEDAW), постављен је међународни стандард за равноправност жена и мушкараца.⁵ Њоме су се, поред осталог, државе обавезале да отклањају

3 Вид. EG-S-MS: Завршни извјештај о активностима групе специјалиста за mainstreaming, Савет Европе, Генерална дирекција за људска права Савета, Стразбур, 2004, стр. 7. Као што се наглашава у извештају “Интегрисани приступ равноправности мушкараца и жена” *Групе специјалиста за будуће приоритете, стратегије и методе рада у области равноправности жена и мушкараца*, коју је формирао Управни одбор за равноправност жена и мушкараца Савета Европе: “*Равноправност полова је супротна неравноправности полова, а не разликама између њих*”; равноправност полова омогућава да се “*разлике и различитости претворе у предности*”. Према речима Мануеле Силве, чланице Групе, “*Равноправност полова је заједнички циљ жена и мушкараца, као стварних људских бића, у смислу дефиниције, заштите и промоције људских права као и изградње слободнијег и демократскијег друштва које има већу одговорност за своју властиту будућност*”. Вид. Нови друштвени уговор између жена и мушкараца, Збирка радова, Стразбур 7-8. децембар 2000, стр. 8.

4 Вид. Данијела Гавриловић, „Образовање и едукација као предуслов за превазилажење тешкоћа у имплементацији етичких и правних норми родне равноправности у друштвеној средини“, *Темид*, *Часопис о виктимизацији, људским правима и роду* 3/2008, стр. 27.

5 *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*, усвојена од стране Генералне скупштине УН, 18. децембра у Њујорку. СФРЈ је ратификовала Конвенцију Законом о ратификацији конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, (*«Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори»*, бр 11/81). Конвенција је у СРЈ и државној заједници СЦГ важила по основу сукцесије, а по истом основу важи и у Републици Србији. Вид. Петрушић, Н. «Праћење примене Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације

традиционално схватање о улогама мушкараца и жена на свим степенима и у свим облицима образовања, ревизијом уџбеника и наставних програма и прилагођавањем наставних метода.

На Трећој Светској конференцији о женама одржаној у Најробију, чији је циљ био да изврши преглед и процену постигнутих резултата *Декаде жена Уједињених нација: равноправност, развој и мир (1976-1985)*⁶, усвојена је *Стратегија окренута будућности у погледу унапређења положаја жена*, у којој је образовање препознато као један од кључних фактора за превладавање стереотипа о женама и унапређење њиховог свеукупног друштвеног положаја.

У *Пекињској декларацији и Платформи за акцију*, усвојеним на Четвртој конференцији о женама одржаној 1995. године у Пекингу, указује се да су образовни програм и наставни материјали још увек у великој мери под утицајем полне дискриминације, чиме се јачају традиционалне женске и мушке улоге.⁷ Непостојање свести о потреби равноправности полова код наставника/наставница на свим нивоима образовања јача постојећу неједнакост између мушкараца и жена, појачавајући дискриминацијске тенденције. Наглашено је да су научно-образовни програми нарочито дискриминаторни с обзиром на питање пола, а да се уџбеници не односе на свакодневна искуства жена и женске деце и не одају признање женама научницама.⁸

жена (CEDAW)», *Извештавање по Конвенцији о елиминацији свих облика дискриминације над женама*, Завод за равноправност полова, Нови Сад 2007, стр.16.

6 Декада жена је светски покушај да се размотре статус и права жена и да се жене уведу у одлучивање на свим нивоима. Њој је претходила одлука УН да 1975. годину прогласе *Годином жена*. Вид. Зорица Мршевић., *Женска права у међународном праву*, III измењено и допуњено издање, Хашки парламент грађана, Удружене жене Бања Лука 2000, стр. 16.

7 Документи се ослањају на резултате предходних конференција и самита Уједињених нација: Конференције о женама, одржане у Најробију 1985. године, Конференције о деци, одржане у Њујорку 1990. године, Конференције о заштити животне околине и развоју, одржане у Рио де Женеиру 1992. године, Конференције о људским правима, одржане у Бечу 1993. године, Конференције о становништву и развоју, одржане у Каиру 1994. године, као и Конференције о друштвеном развоју, одржане у Копенхагену 1995. године, чији је заједнички циљ био постизање једнакости, развоја и мира. Зорица Мршевић, *Ка демократском друштву – родна равноправност*, Институт друштвених наука, Београд 2011, стр. 78.

8 Као један од кључних стратешких циљева утврђених Платформом за акцију, дефинисан је циљ Б4: *Развити образовање и обуку без дискриминације*. Међу активностима које треба предузети ради остваривања овог циља наводе се, поред осталог, и обавезе влада, образовних органа власти и других образовних и академских институција да разраде препоруке и сачине наставне програме, уџбенике и учила без полних стереотипа за све нивое образовања, укључујући и обуку наставника. Такође, наглашава се потреба разраде програма обуке и материјала за наставнике и предаваче којима се подиже свест о статусу, улози и доприносу жена и мушкараца у породици и друштву. Поред тога, указује се на потребу разраде програма обуке и материјала за наставнике и предаваче којима се подиже свест о њиховој улози у остваривању родно сензитивног образовања. С аспекта образовања, од значаја су и активности усмерене ка разради програма

Питањем интегрисања родне перспективе у образовање бавио се и Савет Европе, полазећи од става да је родно сензитивно образовање значајно за квалитет живота сваке особе и да, истовремено, представља битан фактор демократизације друштва, економског развоја, просперитета и одрживости једног друштва. Један од најважнијих докумената Савета Европе у области „уродњавања образовања“ јесте *Препорука о родној једнакости у образовању*, коју је 1995. године усвојила Парламентарна скупштина Савета Европе.⁹ Кључни концепт и стратегија овог документа, који је дао нови замах промишљањима о образовању у 21. веку и његовој улози у „новом друштвеном уговору“ између мушкараца и жена,¹⁰ јесте *гендер маинстреминг*¹¹ - нова стратегија деловања која се заснива на специфичним методологијама, техникама и оруђима и значи (ре)организацију, побољшање, развој и процену процеса креирања политика, како би се осигурало да се перспектива родне равноправности учини саставним делом, на свим нивоима и у свим фазама, свих политика од стране оних који су укључени у њихово креирање.

У Препоруци 1995 констатује се да се представе о женској и мушкој природи и о моделу за приписивање друштвених улога стичу кроз образовање, тако да за искорењивање формалне дискриминације није довољно да образовни систем буде покретач *де факто* једнакости. У том смислу, сагледава се и одговорност образовног система да едукује младе за активно учешће у различитим аспектима демократског живота, политичког, цивилног, друштвеног, културног, и то на свим нивоима – локалном, регионалном и националном. С обзиром да наставници/наставнице могу бити посредници родне неравноправности али, исто тако, и покретачи друштвених промена, важно је укључивање образовних институција у промоцију родне равноправности. Због тога се наглашава да једнакост жена

обуке о људским правима, који укључују и родну димензију на свим нивоима образовања. Вид. Драгана Стјепановић-Захаријевић, Данијела Гавриловић, Невена Петрушић, Горана Ђорић: *Образовање за родну равноправност. Анализа наставног материјала за Грађанско васпитање*, Мена Group i UNDP, Београд 2010, стр. 14.

9 *Recommendation 1281 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on gender equality in education*. у даљем тексту Препорука 1995. (<https://wcd.coe.int>. приступ 19. 05. 2012). Вид. Невена Петрушић, Константиновић Вилић Слободанка, Наталија Жунић: „Правна клиника – метод учења и родног сензибилисања студенткиња/студената права“, *Темид*, *Часопис о виктимизацији, људским правима и роду* 3/2008, стр.5.

10 Овај концепт је производ рада Савета за равноправност жена и мушкараца (CDEG) и Одбора за образовање (CC-ED) Савета Европе. О активностима ових тела вид. *Нови друштвени уговор између жена и мушкараца: улога образовања*, Савет Европе, Стразбур 2002.

11 Појам „gender mainstreaming“ први пут се јавља у међународним документима после Треће светске конференције УН о женама, одржаној у Најробију 1985. Прихваћен је у Пекиншкој Платформи за акцију, усвојеној на Четвртој светској конференцији о женама, одржаној у Пекингу 1995. године. <http://www.undp.org/women/mainstream> (приступ 2. 06. 2012); *Родна равноправност и јавна политика*, Суботица 2002. <http://www.e-jednakost.org/rs/kurs/kurs/download/rodnaravnopravnostijavnapolitika.pdf>. (приступ: 06. 2012).

и мушкараца, као и родна перспектива, морају бити укључени у све нивое образовања, од најранијих година, тако да међу младима подстичу вредности правде и учешћа, неопходних за ефикасно и активно демократско грађанство и изградњу правог партнерства између жена и мушкараца у приватној и јавној сфери.¹² С аспекта високог образовања посебан значај имају препоруке које се тичу „уродњавања“ образовних програма. Овај процес обухвата увођење родне димензије у садржаје наставних програма, при чему је образовање о приватном животу саставни део наставних програма, како би се превазишли сексистички стереотипи и млади људи припремили за ново родно партнерство у приватном и јавном животу.¹³

На сличним идејама заснива се и *Препорука CM/Rec(2007)13 о gender mainstreaming-у у образовању*, коју је октобра 2007. године усвојио Комитет министара држава чланица Савета Европе.¹⁴ Полазиште ове препоруке су ставови Савета Европе, изражени у његовим ранијим препорукама, којима је одређено да је *“образовање за демократско грађанство фактор социјалног јединства, међусобног разумевања, интеркултуралног и међурелигијског дијалога и солидарности, да доприноси промоцији принципа равноправности између мушкараца и жена и да охрабрује успостављање хармоничних и мирних односа међу људима и са њима, као и одбрану и развој демократског друштва и културе”*,¹⁵ те да су државе чланице обавезне *„да у школске наставне програме уведу едукације и тренинге за сензибилисање младих људи о родној равноправности, спремајући их за демократско грађанство”*.

У Препоруци 2007, на чијим основама државе чланице Савета Европе реформишу образовање, наглашено је, поред осталог, *„да се представе о женској и мушкој природи и о моделу за приписивање друштвених улога који обликују наша друштва усвајају током образовања и да искорењивање формалне дискриминације*

12 Преамбула Препоруке CM/Rec(2007)13 о gender mainstreaming-у у образовању. оп. цит., 2. Државама се посебно препоручује да: 1) анализирају своја законодавства и праксе са циљем да се примене стратегије и мере наведене у Препоруци и њеном пратећем додатку, 2) да промовишу и подстичу мере усмерене посебно на увођење родно прилагођене политике у свим нивоима образовања, као и у едукацији наставника са циљем постизања де факто родне равноправности и унапређења квалитета образовања; 3) креирају механизме у образовном процесу који ће користити за промоцију, увођење, надгледање и процену родно прилагођених политика у школама.

13 Додатак Препоруци CM/Rec(2007)13, т. 24. и 27.

14 *Recommendation CM/Rec(2007)13 of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education and explanatory memorandum*, усвојена 10. октобра 2007. године на 1006. састанку Комитета. [http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02_gender_mainstreaming/091_CM_Rec\(2007\)13.asp](http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02_gender_mainstreaming/091_CM_Rec(2007)13.asp) (приступ: 6. 07. 2012).

15 *Recommendation Rec (2002)12 of the Committee of Ministers to member states on education for democratic citizenship*, од 16. октобра 2012. <https://wcd.coe.int> (приступ 19. 06. 2012). У даљем тексту: *Препорука 2007*.

неће бити довољно да осигура да образовни систем буде покретач за де фацто једнакост¹⁶. Истакнуто је, такође, „да стереотипне друштвене улоге полова ограничавају могућности жена и мушкараца у остваривању њихових потенцијала, да једнакост захтева позитивно и динамично партнерство међу половима које води структуралним променама на свим нивоима и, на крају, новом друштвеном поретку”¹⁶.

Када је реч о наставним курикулумима, у Препоруци 2007 указано је на потребу да се посебна пажња обрати на родну димензију у садржају наставних програма, као и на генерални развој наставних програма, што подразумева и њихову ревизију, уколико је то потребно (т. 24). Поред тога, државе чланице упућене су да процене место које жене заузимају у наставним програмима и различитим предметима и нагласе њихово искуство и допринос различитим дисциплинама (т. 25). Указано је и на потребу да образовање о приватном животу буде саставни део наставних програма, како би се сузбијали сексистички стереотипи, а млади људи припремљени за ново родно партнерство у приватном и јавном животу (т. 27).

У погледу наставних материјала, државама чланицама упућена је препорука да утичу на ауторке/ауторе и издаваче наставних материјала да постану свесни потребе да родна равноправност буде квалитативни критеријум за стварање ових материјала (т. 28).¹⁷

У делу Препоруке 2007 која се односи на наставне методе и праксе, указано је, поред осталог, на потребу укључивања анализе наставних метода и пракси из родне

16 Овим документом државама чланицама Савета Европе упућено је пет кључних препорука: 1) да анализирају своја законодавства и праксе са циљем да примене стратегије и мере наведене у овој препоруци и пратећем додатку, 2) да промовишу и подстичу мере усмерене посебно на увођење родно прилагођене политике у све нивое образовног система, као и у едукацију наставника/наставница са циљем постизања де фацто родне равноправности и унапређења квалитета образовања, 3) да креирају механизме кроз образовни систем који ће користити за промоцију, увођење, надгледање и процену родно прилагођених политика у образовним установама, 4) да укажу на Препоруку 2007 свим релевантним политичким институцијама и јавним и приватним телима, а нарочито министарствима и/или јавним властима одговорним за обликовање и спровођење образовних политика на националном, регионалном и локалном нивоу, и 5) да прате и оцењују напредак који произлази из усвајања родно прилагођене политике у образовним установама и информишу надлежне управне одборе о предузетим мерама и о постигнутом напретку у овом подручју.

17 Од држава чланица се очекује да охрабре наставнице/наставнике да анализирају, проблематизују и на тај начин доприносе елиминацији сексистичких стереотипа и погрешних представа које књиге и други образовни материјали могу да имају у свом садржају, језику и илустрацијама (т. 29). Такође, оне треба да се супротстављају сексизму у садржају, језику и илустрацијама у свим едукативним и другим материјалима који обликују ставове младих људи, њихово понашање и идентитет (т. 30). При томе се наглашава потреба развијања и широког коришћења показатеља за процену из родне перспективе свих наставних материјала, а нарочито уџбеника и мултимедијалних производа (т. 31).

перспективе (т. 32). Осим тога, једна од важних препорука јесте и она која се односи на коришћење несексистичког језика и родне димензије у наставној пракси (т. 36).

Родна сензитивизација универзитетског образовања важан је сегмент реформе високог образовања. Томе је снажан импулс дала *Светска декларација о високом образовању за 21. век*.¹⁸ Декларацијом се препоручује укидање родних стереотипа у високом образовању, уважавање родних аспеката у различитим научним дисциплинама, активно укључивање жена у рад високог образовања на свим нивоима и у свим дисциплинама, посебно при доношењу одлука. Увођење родне димензије у универзитетско образовање важан је чинилац у процесу стварања јединственог европског образовног простора, дефинисаног тзв. Болоњском декларацијом,¹⁹ који подразумева интеркултуралност, интердисциплинарност, примену интеративних наставних метода, демократизацију образовања и обезбеђивање једнаког приступа за све, али и образовање за родну равноправност, мир и толеранцију.²⁰

промовисању родне равноправности, нестереотипности родних улога, узајамном поштовању, ненасилном решавању сукоба у међуљудским односима, праву на лични интегритет на свим нивоима образовања и у оквиру различитих облика неформалног образовања, говори се и у Конвенцији Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици²¹ У оквиру чл. 14 који се односи на образовање, наглашена је потреба за израдом наставног материјала на свим нивоима образовања (примарно, секундарно и терцијарно), који промовише принцип једнакости између жена и мушкараца, нестереотипне родне улоге, узајамно поштовање, ненасилно решавање сукоба у међуљудским односима. Велики значај има обука професионалаца (запослени у судовима, тужилаштвима, полицији, адвокатури, здравственим установама установама социјалне заштите, просвете), који су у контакту са жртвама и извршиоцима свих облика насиља. Обука би требало да се одвија као основна стручна обука и обука унутар службе и да омогући надлежним стручњацима да стекну одговарајуће способности за идентификацију и поступање у случајевима

18 *World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century, Vision and Action*. UNESCO, Парис, 1998, 9-12. <http://www.unesco.org> (приступ: 6.07. 2012). Вид. Слободанка Константиновић Вилић, Невена Петрушић, Наталија Жунић: «Женске/родне студије – интеграција у наставни план и програм основних правних студија, *Правне студије рода*, Збирка радова, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр. 15; Драгана Поповић, Даша Духачек, «Од циришког круга до студија рода: родна равноправност и високо образовање у Србији», *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд 2009, стр.688.

19 *The European Higher Education Area – Joint Declaration of the European Ministers of Education*, 19. 6. 1999.

20 Поповић, Д., Духачек, Д., *op.cit.*, стр.689.

21 *Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама*, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике, Београд 2012.

насиља у раној фази испољавања, као и да предузму одговарајуће превентивне мере за спречавање секундарне виктимизације.

Приликом сагледавања родне сензитивизације образовања свакако треба поменути активност Европске комисије која редовно израђује извештај ETAN (*European Technology Assessment Network*) о научној политици у Европској унији и заступљености родне/полне једнакости и путем базе података *Gender Watch System* прати заступљеност жена у науци. У том смислу значајна је Резолуција Савета Европске уније на тему „Жене и наука“²², која указује, поред осталог, на недовољну укљученост жена на подручју друштвених и техничких истраживања и слабу заступљеност у саветодавним телима.

2. Правни оквир родне сензитивизације високог образовања у Србији

Истраживања показују да су у Србији универзитетски програми родно неосетљиви и да доприносе стереотипизацији родних улога, а да су образовни материјали анахрони и дискриминаторни.²³ У студентској и наставничкој популацији још увек су изражени стереотипи у погледу родних улога, који се у већој мери региструју у млађој него у старијој генерацији.²⁴

Законски прописи који се непосредно односе на “уродњавање” образовања²⁵ ограничени су на област основног и средњшколског образовања. *Законом о*

22 Council of the European Union – Council Resolution of: on „Women and Science“, Brussels, 1. June 1999., <http://www.EuroPa.eu.int> (приступ 7. 09. 2012).

23 Јана Баћевић, Јелисавета Благојевић, Даша Духачек, Тамара Џамоња Игњатовић, Мартина Вукасовић, Драгана Поповић, Адриана Захаријевић: *Анализа родне димензије у високошколском образовном материјалу*, Центар за студије рода и политике, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду и UNDP, Београд 2010; Тамара Џамоња Игњатовић, Невенка Жегарац, Драгана Поповић, Даша Духачек: «Истраживање ставова према родној равноправности у систему високошколског образовања», *Годишњак Факултета политичких наука* III/3, стр. 695–709. Иста је ситуација и у основном и средњем образовању. Вид. Драгана Стјепановић-Захаријевић, *et al. op.cit.* стр.10.

Повереник за заштиту равноправности Републике Србије упутио је Министарству просвете и науке Републике Србије, Националном просветном савету и Заводу за унапређење квалитета васпитања и образовања да, у складу са законским овлашћењима, предузму мере за уклањање дискриминаторних садржаја из наставних материјала и промовисање толеранције, уважавања различитости, родне равноправности и људских права (<http://www.ravnopravnost.gov.rs/lat/preporukeOrganimaJavneVlasti.php?idKat=24>) (приступ: 7.09. 2012).

24 Тамара Џамоња Игњатовић, Драгана Поповић, Даша Духачек: «Родна осетљивост у академском простору: истраживање ставова према родној равноправности на Универзитету у Београду», *Годишњак Факултета политичких наука* 4/2010, стр. 455-477.

25 Треба приметити да су сами закони писани родно несензитивним језиком. Језик закона је основно средство којим законодавац исказује своје ставове, при чему се о ставовима законодавца закључује не само по садржају норми (порука) садржаних у закону, већ и

основама система образовања и васпитања од 2009. године²⁶ дефинисани су циљеви образовања и васпитања, међу којима је и „развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавање различитости“ (чл. 4. т. 15). Одређени значај имају и прописи садржани у *Закону о уџбеницима и другим наставним средствима*,²⁷ којима је прописано да „уџбеници и друга наставна средства својим садржајем и обликом треба да омогуће спровођење принципа једнаких могућности девојчица и дечака“, да „не смеју да угрожавају, омаловажавају, дискриминишу или издвајају групе и појединце или да подстичу на такво понашање, по основу: расне, националне, етничке, језичке, верске или полне припадности, сметњи у развоју, инвалидитета, физичких и психичких својстава, здравственог стања, узраста, социјалног и културног порекла, имовног стања, односно политичког опредељења, као и по другим основама утврђеним законом којим се уређује забрана дискриминације“ (чл.4).

У области високог образовања нису, међутим, утврђена правила оваквог карактера, тако да је за његову родну сензитивизацију од кључне важности примена закона и стратешких докумената којима су утврђени општи стандарди родне равноправности и путеви њихове имплементације. Међу њима посебан значај има *Закон о равноправности полова*,²⁸ којим је родна сензитивизација образовања предвиђена као једно од шест подручја деловања. Чл. 31. Закона о равноправности полова прописано је да је равноправност полова саставни део образовања, од предшколског до високог образовања, као и трајног учења. У ст. 2. овог члана прописано је да се у оквиру студијских програма обезбеђује образовање

по самом језику који законодавац користи. Ако је језичка делатност специфични облик друштвене праксе којом људи делују на универзум око себе, организујући га, мењајући га, мењајући тиме и себе саме, језик закона је, такође, у стању да мења правну свест и правну стварност. Вид. Свенка Савић, Слободанка Константиновић Вилић, Невена Петрушић: *Језик закона – карактеристике и родна перспектива*, *Право и језик*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац 2006, 46.

²⁶ *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.

²⁷ *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.

²⁸ Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, бр. 104/09, припада групи антидискриминаторних закона и уређује ближе уставно право на равноправност полова. Законом се, у складу са међународним стандардима у овој области ближе дефинише дискриминација по основу пола, садржај и облици непосредне и посредне дискриминације (члан 4 - 6.). Тежиште Закона је на посебним мерама које се могу предузети у циљу остваривања политике једнаких могућности и отклањања фактичке дискриминације с обзиром на припадност полу, као и због брачног или породичног статуса, трудноће или родитељства. Законом су дефинисани карактер и природа посебних мера за остваривање равноправности полова, у складу са међународним стандардима и одредбама Устава. Вид. Маријана Пајванчић, Невена Петрушић, Сенад Јашаревић: *Коментар Закона о равноправности полова*, Центар модерних вештина, Београд 2010, 76.

о равноправности полова у циљу превазилажења ограничавајућих улога заснованих на полу, као и ослобађања од стереотипа и предрасуда заснованих на полу. Сагласно одредби из ст. 4., органи државне управе надлежни за образовање, односно образовне установе, у поступку доношења студијских програма и приликом утврђивања стандарда уџбеника, наставних метода и норматива простора и опреме, дужни да омогуће спровођење политике једнаких могућности жена и мушкараца.

*Националном стратегијом за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности*²⁹ остваривање родне равноправности у образовању дефинисано је као посебан циљ и програмско подручје.³⁰ Један од важних појединачних циљева у овом подручју јесте јачање капацитета образовног система укључивањем родне перспективе у образовање, што би довело до промене од традиционалистичко-патријархалног модела ка модерном поимању родне равноправности и родних улога. Ради остваривања овог циља планирано је спровођење низа активности, међу којима и: развијање родно сензитивних, антидискриминаторних и секуларних програмских садржаја и родно осетљивог језика на свим нивоима образовања, увођење у употребу родно осетљивог језика, покретање питања стандардизације језика у институцијама, развијање програма за редовне студије рода на заинтересованим факултетима и укључивање студија рода у систем високог школства, као и промовисање модела родне равноправности као једног од кључних предуслова за остваривање људских права и развој демократије.

3. Студије рода као модел родне сензитивизације универзитетског образовања у Европи

Један од начина интегрисања родне перспективе у универзитетске курикулуме јесу студије рода (женске/родне студије) настале крајем шездесетих година у Америци, у склопу друштвених покрета тога времена,³¹ које су постепено

²⁹ Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности 2008 – 2014, *Службени гласник РС*, бр. 15/2009. Овим документом уређено је стварање услова за увођење политике једнаких могућности остваривања права жена и мушкараца, доношење прописа и предузимање посебних мера за спречавање и отклањање дискриминације засноване на полу, брачном или породичном статусу, трудноћи или родитељству (чл. 1).

³⁰ У документу се указује да стереотипним представама о родним улогама добрим делом доприноси и традиционалистички садржај наставних програма, уџбеника и других материјала и наводи се да «*иако у наставном градиву нема дискриминације, кроз стереотипне садржаје, који почињу од буквара, преко других уџбеника, посебно из друштвених предмета, провлаче се патријархални обрасци и андроцентрични модели који утичу на формирање менталитета и кроз које се формирају анахрони ставови о родној равноправности, због чега је касније теже обезбедити широку подршку јавног мњења за потребне промене у овој области*».

³¹ О историјату женских/родних студија вид. Вукашин Павловић, *Друштвени покрети и промене*, Удружење за политичке науке, Факултет политичких наука, Београд 2003; Д. Поповић, Д. Духачек, *op.cit.*, стр. 686.

интегрисане у универзитетски програм.³² Почев од седамдесетих година прошлог века,³³ студије рода су основане на већини европских универзитета, а паралелно с тим оснивано су посебни центри за феминистичка истраживања.³⁴

Студије рода представљају академски, интердисциплинарни приступ анализи ситуације жена и родних односа. Оне се, због своје интердисциплинарне и мултикултуралне природе, сагледавају као покретач критичке свести европске друштвене политике. Извесно је, такође, студије рода имају значајан утицај и на друштво изван образовног система, “гађајући”, из своје специфичне образовне матрице, постојеће односе моћи, вредносни систем, политику и законодавство самих друштава.³⁵ Због тога у земљама ЕУ ове студије све више добијају на друштвеном и институционалном значају. Смисао њиховог промовисања садржан је у темељним циљевима студија рода: – да се усвоје теоријска и практична знања о родној парадигми у друштвеном, политичком и научном домену, као и у домену социјалних односа, да се сагледају и вреднују стечена знања на основним и/или мастер/докторским студијама усмереним на родну перспективу,³⁶ као и да се унапреде истраживања од стране жена, за жене, и на тему жена. Родне студије, као снажна образовна иновација, успеле су да се “увуку” у академску средину и постану равноправна тема интересовања.³⁷

По својим методолошко-теоријским циљевима, студије рода су обликоване као академски интердисциплинарни програм у чиљем су фокусу студије рода, истраживање дихотомних категоризација, као што су мушкост/женскост, приватно/јавно, природа/култура, изузетно значајна родна анализа односа моћи, као и родне димензије свих других дисциплина. Студијама рода обухваћене су и теме о сексуалности, идентитетима, патријархату, сексизму и шовинизму, расизму, насиљу према женама. Тематски распон студија рода је веома широк и укључује садржаје друштвених и хуманистичких наука и уметности, физике и екологије, а установљене су и посебне студије или „нови поглед“ на одређену

32 Према подацима из литературе, један од првих курсева женских студија у оквиру универзитета реализован је 1969. године, на Универзитету Корнел. Први целовити програм женских студија уведен је 1970. године на Универзитету у Сан Дијегу, а прво удружење женских студија основано је у у Сан Франциску. Жарана Папић, *Социологија и феминизам*, Истраживачко-издавачки центар ССО, Београд 1989, стр.15.

33 Вид. Д. Поповић, Д. Духачек, *op. cit.*, стр.687.

34 Вид. Angelika. Koester Lossack, Tobe Levin, “Women’s Studies in Europe: Conference Reports, Part II,” *NWSA Journal*. Vol. 2, 2/ 1990, стр. 264-268.

35 Н. Петрушић, *et al. op. cit.* стр. 9.

36 Rodne studije- doktorske akademske studije, www.najstudent.com/...studije/doktorske-Phd/Rodne-studije/1421

37 Ж. Папић, *op.cit.* стр. 9.

научну дисциплину.³⁸ Циљ ових студија јесте да пружи знање о женској историји и друштвеном положају жена, као и о политици и/или идеологији пола, која кроз културне ставове, вредности и претпоставке прожима све међуљудске односе. Речју, у студијама рода жена је средиште епистемолошке упитаности.

Афирмација студија рода саставни је део савремених тенденција у развоју високог образовања у Европи, што је посебно важно за југоисточну Европу која се тек укључује у реформске процесе универзитетског образовања. У многим универзитетским институцијама оне су препознате и прихваћене не само као академска дисциплина, већ и као извор критичких сазнања за друге научне дисциплине, савремене теорије и студије. Према Извештају о женским студијама у Европи (*Sigma Synthesis Report Women's Studies in Europe*) поднесеном на Конференцији у Коимбри (Coimbra, Португалија, 16. и 17.6.1995), постоје три доминантна модела женских/родних студија (Farber-Henningeov тројни модел развоја институција женских студија) зависно од националних разлика и институционалним корацима у развоју: Центар за женске студије, као главна институција за универзитет, која нема наставничку улогу; Женске студије као посебне, независне образовне студије које теже академском признавању, и Центар за женске студије претежно истраживачког усмерења, са истраживачким пројектима и школама. Поред оваквих центара, на већини универзитета постоје и Центри за родну равноправност чије су активности усмерене ка остваривању политике једнаких шанси у оквиру универзитетских заједница. Студије рода постоје на универзитетима као модули, академски степени, дипломски степени, одсеци или катедре, институти, са мањим или већим степеном интегрисаности у постојеће научне дисциплине. Најчешће се успостављају као посебне студије или „нови поглед“ на одређену научну дисциплину при катедрама на универзитетима (на пример, при катедри за правне науке, књижевност, социологију и сл.) или функционишу као посебни центри и програми. Каква ће бити динамика развоја студија рода у појединој земљи, зависи од друштвено политичких околности, феминистичких достигнућа и отворености према критичком мишљењу у универзитетским круговима.³⁹ У погледу статуса студија рода на европским универзитетима издвајају се две тенденције: прва се односи на видљиви и препознатљив утицај на садржаје академских дисциплина потенцирањем мултикултуралности и интердисциплинарности; друга се односи на афирмативне промене унутар европског политичког оквира.⁴⁰

Данас у Европи успешно функционише неколико мрежа и асоцијација студија рода, које су дале снажан подстицај њиховом развоју. Међу њима су

38 Валерија Барада, Juliette Јанушић, Биљана Кашић, Јасминка Пешут., Женски родни студији – интегрисање у хрватски свеучилишни сустав – студија, Центар за женске студије, Загреб 2002, стр.10.

39 Вид. *Ibid.* стр.37

40 Вид. *ibidem.*

најзначајније ATHENA (*Advanced Thematic Network in Activities in Women's Studies in Europe*), основана 1996. на Универзитету у Утрехту (Холандија),⁴¹ WISE (*Women's International Studies Europe*), основана 1990. године, са седиштем у Никозији (Кипар),⁴² AOIFE (*Association of Institutions for Feminist Education and Research in Europe*),⁴³ као и нова професионална асоцијација ATGENDER (*European Association for Gender Research, Education and Documentation*),⁴⁴ коју се 2009. године заједнички основале ATHENA, WISE и AOIFE. Ово перспективно европско удружење окупља академске истраживаче/истраживачице и друге професионалце који се баве родним студијама и феминистичким истраживањима и промовишу женску права, једнакост полова и различитости. Удружење је својеврсни форум за унапређивање и ширење знања произведеног у оквиру родних студија и феминистичких истраживања, а његова мисије огледа се у развијању међународне сарадње у области родних студија и феминистичких истраживања, у јачању институционализације родних студија и феминистичких истраживања и повећање њихове видљивости, у неговању размене и сарадње између академске заједнице и женских организација, библиотека, креатора политике и невладиних организација у области женских људских права, родне равноправности и различитости, као и у пружању подршке студентима и младим истраживачицама/истраживачима који су заинтересовани за родне студије и феминистичка истраживања.⁴⁵

У свету су студије рода различито програмски конципиране и носе различите називе: женске студије, женске студије и истраживања, студије о женама, родне студије, студије рода или феминистичке студије. У литератури се истиче да постоји неусаглашеност посебно између појмова „женске студије“ и „родне студије“. Садржајно, „родне студије“ се поклапају са „женским“ студијама, иако би се доследним тумачењем појма „родне студије“ дошло до закључка да се ове студије баве проучавањем рода и родова, што, свакако не одговара пракси. Такође, постављено је неколико епистемолошких дилема: да ли за женске/родне студије треба прихватити интеграцијски модел (инкорпорираност унутар других дисциплина) или модел аутономије (обликовање женских студија као академске дисциплине); да ли су женске/родне студије научна дисциплина (различита по садржају, облицима и циљевима од традиционалних дисциплина)

41 <http://www.athena3.org> (приступ: 6. 09. 2012).

42 <http://www.wise.medinstgenderstudies.org> (приступ: 6. 09. 2012).

43 <http://www.let.uu.nl/aoife>. Ово удружење је престало са радом оснивањем ATGENDER (*European Association for Gender Research, Education and Documentation*). Вид. Савић, А., Болоњски процес и родна равноправност, статус родних студија у ЕУ, Центар за родне алтернативе, <http://www.centaralter.org.rs/ana%20savic%20bol%20proces%20i%20rr.pdf> (приступ: 6. 06. 2012).

44 <http://www.atgender.eu> (приступ: 6. 09. 2012).

45 <http://www.atgender.eu/index.php/atgendermenu/mission> (приступ: 6. 09. 2012).

или поље сазнања; да ли су женске/рдоне студије академске (са теоријском легитимацијом) или активистичке (место где жене стварају епистемолошке моделе сазнања, уместо да знања само пасивно примају). Ове дилеме се у пракси решавају повезивањем и допуњавањем, политиком тзв. двоструке стратегије.⁴⁶

Један од темељнијих индикатора значаја које студије рода имају јесте чињеница да су у државама ЕУ оне, по правилу, финансиране из државног буџета у размери од 70% до 100%, а само се мањим делом самофинансирају, односно саме траже изворе финансирања.

Велики напредак у развоју студија рода учињен је после конференције УН у Наиробију 1985. године јер су до тада само два универзитета нудила програме женских студија. Већина женских студија на факултетима постоји од 1987. године. Предметна подручја, тј. одсеци које су нудиле женске студије су феминистичка теорија, историја, право, сексуалност и репродукција, законодавство, књижевност, културални студије, психологија, образовање, здравље, медији. На развој женских/родних студија у Европи у подстицајно су деловали и програми Европске уније ERASMUS, LINGUA, TEMPUS, COMETT, SOCRATES, с циљем повезивања и умрежавања женских студија на европском нивоу размене наставничког кадра, студената/киња, као и информатичког и књижничарског особља. Посебна улога ових програма јесте да развијају заједничке курикулуме и програме женских студија и подстичу истраживања о полној/родној тематици на универзитетима на националном и европском нивоу, наглашавајући мултикултуралност и мултидисциплинарност, као и уважавање посебности појединих заједница. Европска комисија финансира и друге програме који потичу жене на научна истраживања и образовање (NOW – New Opportunities for Women; WITEC – Women in Technology in the European Community; UETP – European Community University Enterprise Training Partnership и други). Осим ових великих и афирмираних мрежа женских студија, које непосредно или посредно финансирају европске и америчке фондације, делује и низ мањих, уско стручних, електронски повезаних мрежа и видова удруживања на националном и међународном плану.

4. Различити модели студија рода у европским државама и државама у транзицији

Студије рода у појединим европским земљама постале су академска дисциплина која се одликује великом разноврсношћу програма, тематских садржаја и оријентација. У току процеса укључивања у универзитетске садржаје студије рода су подстицајно деловале на измену силабуса других предмета у погледу интердисциплинарности, транскултуралности и родне осетљивости.

⁴⁶ В. Барада *et al.* *op. cit.* стр.40.

У Холандији су студије рода интегрисане у високо образовање почев од 1974. године, када се, под утицајем женског покрета и борбе за женска права, створила критичка свест о садржајима и методама у друштвеним наукама. Алтернативне истраживачке методе и трансдисциплинарност путем укључивања студија рода у академско образовање још више су се развили у току осамдесетих година 20. века уз финансијску подршку државе. Студије рода јављају се као додипломске, изборне студије на већини универзитета.⁴⁷ Холандија је водећа европска земља за женске студије због координирања међународних активности (истраживачки програми, издаваштво, размена) и мрежа женских и родних студија које је покренула (1987. NOISE, 1990. WISE и WINGS.). Тако је Холандија координирала мрежом WISE – Women’s International Studies Europe, професионалном организацијом истраживача/ица женских студија у Европи и интердисциплинарним пројектима женских студија у оквиру ERASMUS програма.

Скандинавски или нордијски модел студија рода датира из шездесетих година прошлог века, али прве женске студије на универзитетима настају седамдесетих година 20. века. Језгра из које су настали били су центри за координацију и увођење женских студија на факултетима, а програми су креирани углавном унутар хуманистичких и друштвених наука. Прве катедре за женске студије отворене су у Ослу 1974. године, а касније се студије рода развијају на универзитетима као посебни одсеци, додипломске и магистарске студије и једногодишњи интердисциплинарни програми у оквиру других дисциплина, изборни предмет или семинарски/дипломски рад.

У Норвешкој студије рода постоје као додипломски и последипломски изборни модули на Филозофском факултету, и у оквиру независног Центра за феминистичко истраживање у хуманистичким наукама.

У Шведској сви универзитети имају центре за женске студије који раде као образовни, информацијски и библиотекарски центри. Од 1994. године Универзитет у Гетеборгу (Göteborg) постоји Одсек за женске студије са више модула различитог трајања. Такође, политика шведске државе ставља нагласак на нужну аутономност центара за женске студије у односу на факултете, а истовремено им даје моћ консултативних тела за питања истраживања и родне равноправности. С обзиром на то да програми на универзитетима треба да имају родну перспективу, центри за женске студије организују обавезне модуле с тематиком родне сензитивности за наставнички кадар на универзитетима.

На скоро свим универзитетима у Финској постоје женске студије са различитим модулима и типовима организовања. Такође, од 1981. године постоји Национални координатор за женске студије и неколико катедри за женске студије (нпр. катедра за женске студије на Универзитету у Оулу од 1999.). Занимљиво је

47 В. Барада et. al. op. cit. стр. 18.

да од деведесетих година 20. века постоје на Универзитету у Хелсинкију мушке студије издвојене од женских и родних студија.

У Данској универзитетски професори/ке укључени/е у израду курикулума женских студија, истраживање и објављивање женских/родних тема, а на иницијативу државе, односно Одбора за науку и планирање.⁴⁸ Женске студије су један од главних извора феминистичког политичког активизма, а образовни програми постоје као: једногодишњи интердисциплинарни академски програми унутар одсека за друштвене науке, додипломски и магистарски једноипогодишњи модули на одсечима за феминистичке студије, центри за женске студије на факултетима. Дански модел се одликује постојањем Феминистичког истраживачког центра FREIA у Aalborgu, који на интердисциплинарној основи окупља научнице унутар друштвених наука, које осим истраживања нуде докторске програме родних и женских студија.

Аустријски модел женских/родних студија најпре се одликовао посебним програмима и модулима који се на иницијативу универзитетских наставника нуде из области друштвених и природних наука. Касније, током осамдесетих година 20. века основано је тело задужено за координацију активности на универзитету, затим извршни одбор за супервизију увођења женских студија на универзитете, а формиран је и посебан буџет за женске студије. Све то је омогућило институционализовање и увођење аутономних програма женских студија у универзитетске курикулуме.

У Ирској постоје женске студије у различитим видовима на свим универзитетима кроз велики број модула. Универзитети нуде женске студије као модул на додипломском сепену; предмет на додипломском степену, последипломске студије, неакадемски образовни степен и неформалан вечерњи модул. Женске студије су организационо постављене и као одсеци на факултету или универзитету, као неформалне групе научника/ца унутар факултета или универзитета или као интердисциплинарне последипломске студије.

Земље у транзицији такође су организовале женске/родне студије у оквиру универзитетских јединица (Русија, Украјина, БиХ, Србија, Хрватска и др.)⁴⁹

Удружење женских/родних студија земаља у транзицији (Women's/Gender Studies Association of Countries in Transition), основано је на првом регионалном сусрету тих земаља 1998. године. Ово Удружење обухвата 28 земаља које имају центар за женске студије и/или независне образовне програме студија рода на

48 SIGMA Report Women's Studies in Europe. URL: <http://women-www.uia.ac.be/women/sigma> i Women's Studies and Research on Women in the Nordic Countries 1994–95. Institute of Women's Studies, цит. према В. Барада et. al. op. cit. стр.21,22.

49 SIGMA the Netherlands Women's Studies Report by Willy Jansen and Jose van Alst. Centre of Women's Studies of Antwerp, Belgium, <http://www.uia.ac.be/women/sigma/nl.html> (приступ: 10. 09. 2012).

универзитетима. Женске студије на универзитетима делују од деведесетих година 20. века (Мађарска, 1994). Најчешће се ради о посебним програмима у оквиру појединих предмета, као што су англистика, америчке студије/америчка књижевност, социологија, антропологија, националне књижевности, историја, филозофија, лингвистика. Постоје и посебни програми женских/родних студија при одсецима других наука, ако и самостални последипломски програми и интердисциплинарни последипломски програми за студенте који су дипломирали хуманистичке науке. Такође, студије рода су у појединим земљама организоване у оквиру посебног одсека за женске/родне студије или у оквиру центара за женске студије при универзитетима или само као иницијална предавања. Развијени су и посебни родни центари за феминистичке студије при одсецима других наука, као и независне институције с програмом како изван тако и на универзитету, затим, самостални одсеци са признатим академским програмом (који је уједно и истраживачки и документациони центар) итд. Ради се о различитим типовима интеграције и деловања студија рода у оквиру образовања, које одликује разноврсност и бројност понуђених модула.

Студије рода у земљама у транзицији настајале су деведесетих година прошлог века и биле су финансијски подржане иностраним донацијама и под великим утицајем већ постојећих западноевропских или америчких центара/програма за женске/родне студије. Због тога је тешко говорити о неком сукцесивном развоју и “еволуцији” женских/родних студија на тим просторима јер се не уочава њихова научна развојна линија.⁵⁰

Посебна мрежа студија рода у земљама некадашњег Совјетског Савеза, KCGS програм (University Network on Gender Studies for the Countries of the Former USSR) значајна је због најсвеобухватнијег електронског универзитетског адресара студија рода у источној Европи, електронској библиотеци и издавању постсовјетског стручног академског часописа за родне теме у друштвеним наукама (Gender Studies Journal).

У Украјини је први академски програм женских/родних студија утемељен у оквиру Центра за родне студије у Кракову (Kharkov Center for Gender Studies–KCGS), 1994. године студија. У Белорусији је 1997. године уведен Родни приступ историји, као посебан модул на Одеску за историју Државног педагошког универзитета Колегијума женских студија Центра за женске студије на Европском хуманистичком универзитету, а од 2000. године започела је реализација мегистарских студија рода. Програми женских и родних студија на руским универзитетима арирају од оних мање академски образовно оријентисаних, усмерених на јавна предавања, активности економског и политичког оснаживања жена (независна невладина организација московски Центар за родне студије MCGS – Moscow Center for Gender Studies, активан од 1994. године, преко истраживачких, који су уједно и координатори нових универзитетских

50 В. Барада et. al. op. cit. стр.33

програма (Центар за женске студије на Универзитету Иваново), до оних који су искључиво усмерени на академско стицање диплома.⁵¹ Од 1995. године у Естонији се женске студије изучавају при посебним јединицама за женске студије на појединим факултетима.

Као и у другим земљама у транзицији у Мађарској су организација и обрасци женских/родних студија под утицајем програма иностраних фондација. Постоје на неколико факултета као изборни модули, магистарске и докторске студије. Будимпешта, осим тога, нуди женске студије на Средњоевропском Универзитету (Central European University) и то на Одсеку за родне студије. Овај одсек организује последипломске родне студије у сарадњи с америчким Универзитетом New York и Отвореним универзитетом Лондон, али и неакадемске програме и активности.

У Чешкој већина програма студија рода припада Карловом универзитету у Прагу, где постоје Центар за женске студије, Одсек за англистику Наставничког факултета и Одсек за социјални рад. Центар за женске студије је самостална академска јединица Факултета за филозофију и уметност, раније програм Форд фондације из Велике Британије, који је академски статус добио 1998. године. Ради се о додипломским и последипломским програмима за студенте/киње матичног и студенте/киње других друштвено-хуманистичких факултета. Треба напоменути да постоји и независни Центар за родне студије у Прагу (Centrum pro Gender Studies Prague), који од раних деведесетих 20. века подстиче развој факултетских женско/родно студијских програма.

Словачка се одликује по академском програму под називом Клуб филозофиња феминисткиња при Одсеку за филозофију и историју филозофије на универзитету у Братислави, који представља двосеместрални колегијум из феминистичке филозофије и теорије, епистемологије, етике, екофеминизма и књижевне теорије.

У Бугарској се студије рода предају на Универзитету у Великом Трнову на одсеку за језике и англистици и на Универзитету св. Климент Охридски у Софији као посебни предмети и семинари на разним студијским групама. Бројни академски програми постоје у Румунији и Пољској.

5. Развој студија рода у земљама бивше Југославије

У земљама са простора бивше Југославије начин настајања студија рода подсећа на начин настајања женских студија седамдесетих година 20. века у земљама Западне Европе и Америке. У Љубљани се 1986. године започело са извођењем семинара из женских студија, а затим се у оквиру центара за женске студије који су постојали у Београду (од 1992. године) и Загребу (од 1995. године) развијала теоријска свест о родно сензитивном образовању. Повремено

51 *Ibid.*

су одржавани округли столови, јавне трибине, мини-школе и семинари унутар универзитетских кругова у овим градовима.

Студије рода у Словенији постоје у оквиру универзитетског образовања на Филозофском факултету у Љубљани као последипломски студијски програм под називом «Женске студије и феминистичке теорије» са смеровима (Феминистичка теорија и филозофија; Женске студије на подручју књижевности и литературе; Феминистичке теорије и културолошке студије, феминизам и политичка теорија).⁵²

Последипломске студије «Gender/родне студије» је двогодишњи, интердисциплинарни магистарски програм на Универзитету у Сарајеву у оквиру Центра за интердисциплинарне последипломске студије (CIPS Center for Interdisciplinary Postgraduate Studies – University of Sarajevo)⁵³

У Хрватској се студије рода организују у оквиру активности Центра за женске студије, који је основан 1995. године, као програм Женских студија кроз колегијуме, семинаре и јавна предавања. Образовни програм Центра садржи тематске целине о женској/родној тематици (феминистичка теорија и конструкција идентитета, питање епистемологије) и одвија се путем модула, колегијума, семинара, радионица, вежби, креативног дијалога, перформанса и видео пројекција. Центар је у пролеће 2000. године представио програм студија рода универзитетској јавности, после чега је одржано низ јавних предавања и трибина, као и последипломских семинара. При Универзитетском центру у Дубровнику 21-25 маја 2012. године Центар је у сарадњи са Институтом за етнологију и фолклор из Загреба по шести пут успешно организовао последипломски семестар «Feminismus in Transnational Perspective».⁵⁴

У Македонији 1999. године настају два центра за родне/женске студије: један изразито теоријског усмерења с јасном визијом интеграције у универзитетски контекст, а други више с предзнаком активизма и у најширем смислу женског образовања. Истраживачки центар за родне студије (Истраживачки центар за родови студији) отворен је у Скопљу 1999. у склопу активности Института Еуро-Балкан, са циљем да буде истраживачко средиште и база података на пољу родних/женских студија. Основао га је Женски програм Института Отворено друштво Македонија. Центар је посебно заговарао промене у високом школству у смислу установљавања последипломских програма родних студија на универзитету и организовао серију округлих столова на различите теме феминистичких теорија и родних студија. Почев од 2001. године Центар организује школу о роду и политици под називом «Премошћивање јаза између теорије и активизма» са неколико основних колегијума: теорија и политика, филозофија и психоанализа,

52 <http://www.ff.uni-lj-s/fakulteta/Studij/Podiplomski/Studij/Program> приступ 8.11.2012.

53 <http://www.cps.edu.ba/?q=bs/node/62> приступ 8.11.2012.

54 <http://www.zenskestud.hr/> приступ 9.11.2012.

књижевност, уметност и медији, социологија, антропологија и историја.⁵⁵ У програму Филозофског факултета Универзитета «Кирил и Методиј» у Скопљу на додипломским и последипломским магистарским студијама предвиђен је предмет Родне студије.⁵⁶

6. Студије рода у Србији

У Србији су женске/родне студије развијане као алтернативни интердисциплинарни образовни програми, у оквиру феминистичких невладиних организација, а процес њихове институционализације текао је веома споро, чему је допринео и снажан талас ретрадиционализације након периода ратова из деведесетих.⁵⁷ Упркос многобројним препрекама и тешкоћама, женске/родне студије су постале део официјелних курикулума на неколико факултета у Србији. Ради се о разноврсним програмима који су различити како по концепцији и садржини, тако и по академском нивоу и статусу.

Пројекат оснивања женских/родних студија датира из деведесетих година 20. века, упоредо са јачањем феминистичког покрета и активизма у женским групама и организацијама. Београдски центар за женске студије, као алтернативни интердисциплинарни образовни програм почео је са радом 8.3.1992. године као двосеместрални мултидисциплинарни програм. Из тог периода треба поменути да је на Филозофском факултету у Београду 1993. године постојао изборни курс „Жена и друштво“, а на Факултету политичких наука је од 1997. године уведен курс „Женске студије.“ Од 1998. године до 2002. године програм је обухватио курсеве у сарадњи са Алтернативном академском образовном мрежом (ААОМ) да би од 2001. године наставио рад у сарадњи са Факултетом политичких наука Универзитета у Београду.⁵⁸

На Факултету политичких наука у Београду реализује се академски мастер програм «Теорија културе и родне студије».⁵⁹ На првој години докторских студија «Студије културе и медија» реализује се изборни курс «Теорије и политике рода», а предмет «Студије рода» има статус изборног курса на основним академским студијама новинарства.»⁶⁰ За зимски семестар школске

55 В. Барада et. al. op. cit. стр.62.

56 <http://www.frf.ukim.edu.mk/index.php/mk/> приступ 9.11.2012.

57 О развоју женских студија у Србији вид.: Д. Поповић, Д. Духачек, op.cit. стр. 690.

58 *Ibid.*

59 Студијски програм доступан на: <http://www.fpn.bg.ac.rs/studije-ii-i-iii-stepena/master-studije/master-akademске-studije-kulturologije-master-teorije-kulture-i-studija-roda>. (приступ: 10. 07. 2012)./

60 Студијски програм доступан на: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/14-Studije-roda.pdf> (приступ: 10. 09. 2012)

2012/2013 године предвиђена су предавања у оквиру два курса „Феминизам у 20. веку“ и „Политичка одговорност и историја садашњости“.⁶¹

На Универзитету у Новом Саду основан је Универзитетски центар за родне студије⁶² у саставу Асоцијације центара за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије и истраживања (ACIMSI). У оквиру Универзитетског центра за родне студије реализују се академски мастер програма «Родне студије», а од шк. 2004/2005. и програм докторских «Родних студија».⁶³

У курикулуму Правног факултета у Београду «Родне студије» су један од изборних предмета на трећој години основних академских студија.⁶⁴

На Правном факултету у Нишу од 2008. године постоје «Правне студије рода»,⁶⁵ које имају статус изборног предмета на трећој години основних академских студија.

7. ЗАКЉУЧАК

Главно питање образовања у 19. веку и почетком 20. века било је да ли образовање треба да буде доступно женама. У 19. веку расправљало се о томе да ли је женском уму и телу по «природи» дато да се посвети интелектуалном раду. За шездесете године 20. века «проблем» је било образовање «страђено» на жене – које се затим удају, имају породицу и потпуно се повлаче из интелектуалног живота. Та питања образовања жена на Западу, и нека друга на Истоку, сасвим контекстуално различита, али у крајњој консеквенци поразна по статус жена у друштву, остала су у сфери започетих расправа. Уместо да се о њима говори, она су остављана ван утицаја друштвеног развоја, јер су, заправо, у свом могућем разрешењу, крила срж политике и друштвене моћи.

Зашто се жене након удаје одричу својих каријера, зашто је и међу неудатим, односно онима без деце тако мало оних које су у првим редовима интелектуалног живота, зашто се налазе на доњој лествици институционалне хијерархије у образовању, на којим су позицијама у елитним образовним и научним установама – питања су која се постављају и траже одговоре. Између два женска покрета и вишедеценијском борбом против дискриминације жена, стање се, у правном и институционалном смислу, побољшава на мукотрпном путу од реторике ка реалности.

61 <http://www.zenskestudije.edu.rs> pristup 8.11.2012.

62 <http://www.uns.ac.rs/sr> (приступ: 10. 09. 2012).

63 Студијски програми су доступни на: <http://www.uns.ac.rs/sr> (приступ: 10.09. 2012).

64 Студијски програм је доступан на: <http://www.ius.bg.ac.rs/studije/novi%20nastavni%20program%20osnovnih%20studija%20od%202011-12.htm> (приступ: 10.09. 2012).

65 Студијски програм доступан на: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/silabusi/Pravne%20studije%20roda.pdf> (приступ: 10.09. 2012).

У савременим друштвима универзитету се намеће обавеза да својим образовним садржајима и методима и знањем које производи, мења друштвени контекст и буде моделар и промотер демократских вредности, међу којима је и родна равноправност. Успешно остваривање ове улоге, поред осталог, подразумева интегрисање родне перспективе и родне димензије у универзитетско образовање. Под окриљем женских феминистичких организација и у статусу образовне алтернативе, студије рода у Србији полако се етаблирају у академску средину. Оне су данас снажан подстицај за критичко промишљање актуелног родног режима и места са којих се концепту родне равноправности утире пут ка стварности.

Prof. Nevena Petrušić, LL.D.

Faculty of Law, University of Niš

Prof. Slobodanka Konstantinović Vilić,

Faculty of Law, University of Niš

INTEGRATING GENDER STUDIES IN UNIVERSITY EDUCATION SYSTEM

Summary

Gender Studies (Gender Studies, Women's Studies, Gender Studies / Women's Studies) by multi / interdisciplinary approach to various topics in the field of social sciences, humanities, arts, sciences, and thus significantly affect the modernization of university programs. The paper deals with the introduction of gender mainstreaming women's/gender studies in university education in European countries and in Serbia. Experience shows that gender studies are the most important resource in the production and transmission of knowledge about gender relations as successfully deconstruct patriarchal culture and encourage the development of gender sensitive and critical awareness of the social relations, processes and policies, thus preparing young people for effective and active citizenship and a new gender partnership of private and public life.

Key words: *gender equality, university education, gender sensitization, gender studies*

